

Albert-Lőrincz Márton – Albert-Lőrincz Csanád

A multikulturalizmus

2.3. A multikulturalizmus rétegspecifikus megnyilvánulása

A multikulturalizmus vagy interkulturalizmus fogalma az egymás mellett élő kultúrák aktív, egymásra ható voltát jelöli. Az egymás mellett élő kultúrák sohasem enklavizáltak, elszigeteltségük csak relatív lehet. Az egymással érintkező, egymást keresztező kultúrák spontán módon is hatnak egymásra. A roma és a magyar etnikum interperszonális keveredése gyenge, de a nyelvi és zenei kulturális egymásra hatás jól kimutatható, köszönhetően a kulturális érintkezésnek. A multikulturalitás élő, autentikus magatartás egymástól eltérő identitású emberek, csoportok vagy népek között. A kultúrák egyidejű sokféleségét jelöli. A kultúrák sokféleségének lokális és időbeli együttes jelenlétére vonatkozik. Csak adott térség, adott földrajzi koordináták keretében nyilvánulhat meg. Konkrét tartalommal bír. A multikulturalizmus feltételezi, elismeri, támogatja és fejleszti a kultúrák egymásmellettségét. A fogalmat általában három dimenzióra terjesztik ki: az etnikai, a vallási és a politikai sokféleségre (vö. Ortiz 1995).

Az *etnikai multikulturalizmus* az azonos területen élő különböző népcsoportok nyelvi és kulturális identitásának kölcsönös tisztelete és elfogadása. Az, hogy a kölcsönös megbecsülés milyen mélyen hatol be a mindennapi interakciókba és kommunikációba, jelentős mértékben a politikai üzenetek és indoktrinációk milyenségétől függ. A politikai manipuláció azért jár könnyű sikerrel, mert – amint Charles Taylor (1992) állítja – a kisebbségi csoportok vagy nemzeti közösségek elsődlegesen a saját kulturális identitásuk megőrzésére, a „kulturális túlélésre” (*cultural survival*) rendezkednek be (vö. Salat 2008: 15). Ez áll közösségi törekvéseik középpontjában. A különböző népcsoportok ápolják nyelvi és kulturális identitásukat, ünnepeiket megtartják, szokásaikat és hagyományaikat éltetik és magasztalják, és igyekeznek mindezt a maga autentikusságában megőrizni, és tovább adni a következő generációknak. Az ilyen példákat mindenekelőtt a folklór őrzi meg, amely a néphagyományokba gyakran a történelmi és vallási tudatot is beépíti és továbbadja. A multikulturalitás közösségi megnyilvánulása lehet például a két- vagy többnyelvű feliratozás egy intézményben, a két- vagy többnyelvű rendezvény, a két- vagy többnyelvű szórakoztató program vagy előadás, melyet a résztvevők általában értik, élvezik és tisztelik. Az etnikai multikulturalitás fejlettebb formája az *etnikai interkulturalitás*. Az interkulturalitás vagy kultúrák közötti kapcsolat olyan kapcsolati magatartást fejezi ki, amely a másik demográfiai töredék nyelvi és kulturális identitását

nemcsak megtűri vagy elfogadja, hanem abból részesedik. Az etnikai interkulturalitásnak különböző megnyilvánulásai vannak: a kultúrák egymásra hatása, a kultúrák keveredése és az enkulturáció.

Az interkulturalitás fogalma nem tévesztendő össze az asszimilációval, előbbi a kulturális csoportssajátosságok ápolását és konzerválását szorgalmazza, azok sokszínűségét értéként kezeli, utóbbi a kulturális különbségek megszüntetését, a monokulturalitás megerősítését akarja homogenizálni. Mindez végbemehet önkéntesen vagy kényszerből is, hiszen az egyént egy másik nemzeti és nyelvi közösség magába olvasztja.

A *vallási multikulturalizmus* a különböző vallások egymásmellettségére vonatkozik. Megnyilvánulhat tiszta vallási színezetben, de összeolvadhat az etnikai jelleggel is. A tiszta vallási multikulturalitás az azonos etnikumú (közös nyelv, azonos kultúra), de eltérő vallási közösséghez tartozók között valósul meg. Ilyen például a katolikus és protestáns írek, a görögkeleti (ortodox) és görög katolikus románok, a magyar római katolikusok és reformátusok, evangélikusok stb. egymás mellett élése. Az etnikai mássággal vegyülő vallási multikulturalitás beszédes példája a görög katolikus románok és a római katolikus magyarok együttélése Erdélyben, mindkettő a Római Egyházhoz tartozik. Másféle megnyilvánulása például az ortodox vallásúak és a többi felekezethez tartozók egymás mellett élése Erdélyben, ahol a vallási multikulturalitás rendkívül árnyaltan nyilvánul meg. Ez persze nem azt jelenti, hogy nincs versengés a vallások között, de az erdélyi vallási toleranciának történelmi hagyományai vannak.

A *politikai multikulturalizmus* két megközelítésben tárgyalható: mint plurális politikai megnyilvánulás, és mint politikai-ideológiai felfogás. Egy társadalomról akkor lehet azt mondani, hogy politikai szempontból multikulturális, ha többpártrendszerrel rendelkezik, és a különböző politikai doktrínákat valló pártokat demokratikus politikai eszközök segítik hatalomra. A hatalom megszerzésében minden pártnak egyenlő esélye van, attól függően, hogy milyen erőbázissal rendelkezik. A politikai multikulturalitás beszédes példája az AEÁ-beli elnökválasztás, ahol első ízben afroamerikai származású színes bőrű elnököt választottak, ami korábban elképzelhetetlen volt, vagy a román alkotmány biztosította államelnök-jelöltség etnikai diszkriminációtól való mentessége.

Ideológiaként a kormányzat azon álláspontját fejezi ki, hogy elismeri, támogatja és védelmezi az ország keretében létező etnikai, nyelvi és vallási sokféleséget, és szükség szerint a pozitív diszkrimináció elvét gyakorolja velük szemben. Olyan politikai cselekvésekre szánja el magát, melyek a sokféleség, a sokszínűség megőrzését szolgálják. Jürgen Habermas (1998) szerint a demokratikus állam (*the constitutional state*) képes erre, mert a demokratikus államok alkotmányai mint alaptörvények előírják és garantálják a kulturális reprodukció lehetőségét,

beleértve a nemzeti kisebbségeket is. Sajnos nem minden demokratikus állam jár el ilyen módon a kisebbségek védelmét illetően, például akkor nem, ha a kisebbségi jogokat csak egyéni szinten garantálja, és nem mint kollektív jogokat.

A multikulturalitás ideológiája a toleranciát és a pluralitást értéként kezeli. A társadalmi integrációt nem az asszimilációval, a másság megszüntetésével akarja megvalósítani, hanem a másság értéként való kezelésével. A nyelvi, etnikai, vallási vagy politikai kisebbségeket úgy nyeri meg, hogy segíti kulturális identitásuk megőrzésében.

A politikai multikulturalitás tehát elfogadó és nem ellenséges, integráló és nem megosztó, fölszabadító és nem korlátozó hatalomgyakorlás. Nem kényszerít a többség értékeinek átvételére, amelyek a kisebbségek számára rendszerint tolatkodók és idegenek. Olyan intézményrendszer kiépítésére törekszik, amely erősíti a különböző típusú kisebbségi kulturális identitások erősítését. Ebben alapvető szerepe lehet az iskolának és a kulturális intézményeknek.

A különböző kulturális szimbólumok felszínes átvételét *a kultúrák egymásra hatásának* mondják. Amikor például az egymás mellett élő etnikumok sajátos népi öltözeteinek egyes darabjai vagy díszítő motívumai megjelennek a másik etnikum öltözetében vagy motívumvilágában – például a magyar ráncos csizma a román népi öltözetben vagy a pentatónia a szlovák népzeneben –, a kultúrák egymásra hatásával állunk szemben. Amikor viszont az ecet helyett a bors mint ételízesítő megjelenik a székely konyhán, akkor a román étkezési kultúra hatása érvényesül.

A saját kultúránktól eltérő más kultúrák egyes elemeinek a sajátunkba való beépítését *a kultúrák keveredésének* szokták nevezni. Az interkulturalitás megnyilvánulása például az is, amikor az együtt mulatozó szomszédok szívesen énekelik egymás dalait, és ezt a legőszintébb természetességgel teszik akkor is, amikor esetleg etnikailag egyszínű közösségként gyűlnek egybe.

Az interkulturalitás kapcsolattartás, kommunikáció, attitűd és interakció. A kommunikáció a nyelvi másságra való ráhangolódást, a nyelvi különbözőség természetes meglétének elfogadását, a nyelvek értékvivalenciáját és kölcsönös tiszteletét feltételezi. A nyelvi konszenzus kialakítására való törekvés az etnikai multikulturalitás apja. Nagyon fontos szerepe van annak, hogy milyen gesztusokat tesznek egymás irányába a különböző anyanyelvet beszélő emberek. A nyelvhasználati prioritás tekintetében alapszabály a többségi nyelv primátusa. A multikulturalitás akkor autentikus, ha a különböző demográfiai töredékek nyelveinek elsajátítására kölcsönös törekvés nyilvánul meg mind a többség, mind a kisebbség részéről. A hatalmi szféra ezt demokratikus törvények hozásával és gyakorlati alkalmazásával szabályozhatja.

A kultúrák egymás mellett élése vagy keveredése sajátos társadalmi jelenségeket generál. Ezek a jelenségek a társadalomban strukturális és funkcionális konstruktumokat hoznak létre. A multikulturalizmus Parekh-féle (2000) tipizálása lényegében a multikulturalizmus tartalmi sokféleségére mutat rá. Szerinte a multikulturalizmusnak három megnyilvánulása van:

- ✚ A *szubkultúrák sokfélesége* mint a közösségi strukturálódás. A közösség nem homogén egységként éli társadalmi életét, hanem réteg-megnyilvánulásain keresztül. A rétegződés vagy csoportosulás különféle értékek, életstílusok, szokások és életformák mentén alakul ki, és sajátos, a többitől eltérő csoportazonosság-tudatot (kollektív tudatot) hoznak létre.
- ✚ Az *életperspektíva-kijelölés sokfélesége* a jövőorientációt meghatározó értékek sokféleségével kapcsolódik össze. Így jönnek létre például a vallási közösségek, amelyeknek életperspektíva-kijelölése eltérhet a pragmatikus szemlélet híveitől, vagy a pénz hatalmát centrális helyen pozicionálókétól.
- ✚ A *közösségi szinten megnyilvánuló sokféleség* a különféle érdekérvényesítő csoportosulások tevékenységében ölt testet. A közösség csoportként működik, de a közösség tagjai a közösségi érdekek mellett egyéni érdekeiket is képviselik.

2.4. Transzkulturáció – a kultúra expanziója

A korai kulturális érintkezéseknek nem volt a mai értelemben felfogott multikulturális vonatkozású humánuma. A kultúrák találkozása többnyire a hódító, leigázó háborúkhöz kapcsolódott. A hódító mindig leigáz, megsemmisít, úgy integrál, hogy hatalmát demonstrálja. A hódító, aki tehát más népeket igába dönt, a hatalom gyakorlása során gyakran a saját kultúráját is a leigázottakra kényszeríti. Ezt nevezzük *transzkulturációnak* vagy kultúraátvitelnek. A fogalmat Fernando Ortiz (1888–1969) használta elsőként 1947-ben, amikor a kubai afrokubai hibrid kultúrát kutatta. Szerinte a spanyolok kubai inváziója a sziget őslakóinak kultúraelhagyását vagy *kultúraváltását* eredményezte. Kubában – véli Ortiz (1995) – a kultúraváltás egy idegen kultúra erőszakos bevezetése miatt ment végbe. Kutatásai nagyban hozzájárultak a kubai nemzettudat kialakításához.

A kultúraváltás végbemehet békés feltételek között, erőszakmentesen, vagy konfliktusos, háborús, erőszakos formában is. A spanyol invázió erőszakos, gyarmatosító jellegű volt. A román történelmi tudat szerint az, ami Dáciában

a II–III. században lezajlott, békés transzkulturációnak tekinthető, mivel a dákok, miután a rómaiak meghódították a provinciát, önként vették át a rómaiak nyelvét és szokáselemeit. A rómaiak háborús hadjárat során hódították meg Dáciát, de ez nem váltott ki ellenállást a hódítók kultúrájának átvételét illetően.

Az újkori gyarmatosítások transzkulturációt eredményeztek. Az afrikai gyarmatok őslakói megtanulták a gyarmatosítók nyelvét, és a gyarmatbirodalmak szétesése után is azt használják. Jó példa erre az afrikai francia gyarmatok frankofónná válása. Az ausztráliai angol gyarmatosítás az aboriginal kultúra felszámolását eredményezte, azonban a tanszkulturáció nem következett be, vagy még nem zárult le. Az ausztráliai őslakosok ma a társadalom peremén élnek. Népcsoportként az angol kultúrát idegennek élik meg, nem tudnak beilleszkedni az európai értékrendbe, emiatt fokozottan veszélyeztetett közösséggé lettek. A kultúraátvitel akadályát a bozótlakó busmanok évezredek kultúrája és a gyarmatosítók kultúrája közötti fundamentális különbözőségben, valamint a gyarmatosítóknak az őslakossághoz való viszonyulásában kell keresni. Az ausztrál őslakosság élet- és világfelfogása a természettel való egységre és tiszteletre épült. Felfogásuk szerint minden dolog, ami az ember élő környezetében van – a föld, a növények, az állatok, a természeti jelenségek –, egységet alkot, és ezek egyensúlya képezi az élet feltételét. Minden mindennel testvér, ez a harmónia alapja. Szeretet, tisztelet, alázat és békesség – ezek a legfontosabb életértékek, ebben hisznek, ezek az életvezetési elvek. Az ember önállóságát és integritását nem a materiális természetű individualista gazdagság, a dologi-tárgyi jellegű javak megszerzésére való irányultság és törekvés biztosítja, amely a nyugati típusú társadalmak alapján áll, hanem a vallás, a lelki élet, a föld, amely az ott-hont jelenti, és a család. E négy tényező között szoros kapcsolat és összefüggés van. Amíg egysége ép, a felelősségtudat magas fokon nyilvánul meg. E négyes egység bármelyik elemének megrontása megzavarja a közösség évezredek törvényeit, a saját szerveződésük biztonságát fenntartó szabályokat. A gyarmatosítás rájuk nézve az alábbi következményekkel járt: az idegen törvények alkalmazása az őslakókra, ezzel az őslakók megfosztása saját szokásaiktól, törvényeiktől; a családok szétválasztása; a gyermekek európai rendszerben történő, az aboriginal sajátosságokat (szokások, hagyományok, nyelvi kultúra) figyelmen kívül hagyó iskolai nevelése; a földek elvétele, áttelepítések stb. Mindez felborította a bennszülöttek társadalmának természetes egyensúlyát, és annak kedvezett, hogy a közösség tagjainak jelentős része a viselkedési deviancia (például a szipózás) útjára lépjen, a depresszió elhatalmasodjon rajtuk. A transzkulturáció az őslakosság egészére nem terjedt ki, ma is elkülönült közösségekben élnek (akik nem asszimilálódtak), de nem az ősi négyes egység önállóságot biztosító világában, hanem az állam szociális segélyére támaszkodva.

A kultúracseré három szinten valósulhat meg: mikroszinten, mezoszinten és makroszinten. Ortiz (1995) szerint az interperszonális szintű transzkulturáció (mikroszint) leggyakoribb formája az etnikumok, illetve fajok közötti keveredés házasság útján, amikor az egyik fél lemond saját kultúrájáról, a nyelvet is beleértve, és átveszi a másik fél kultúráját és nyelvét. Ezt a kultúrát közvetíti tovább. Fokozatosan mentalitása is az új család mentalitásához igazodik. Ilyen esetben *önkéntes asszimiláció*ról van szó. Hasonló folyamat játszódik le például az egyéni szintű, tehát nem tömeges bevándorlás, letelepedés és valamely idegen kultúrába való szándékos betagozódás alkalmával is. Az etnikai identitásváltás indítékai között szerepelhet például az alacsonyabb kultúrából egy magasabb kultúrába kerülés vágya. Ez történhet a szociális migráció (faluról városra történő vándorlás) során is. Célja lehet nyelvi-etnikai (egyik nyelvi közösségből egy másikba kerülés), illetve lehet a szociális vagy a kulturális hátrányok kiegyenlítése, az egyenlő esélyek megteremtésének óhaja. Ebben az esetben is önkéntes, erőszakmentes asszimilációról van szó, hiszen az egyén saját érdeke diktálja korábbi identitásának felülvizsgálatát.

A mezoszintű transzkulturáció leggyakoribb formája az *etnokonvergencia*. Az etnokonvergencia etnikai csoportok beolvadása egy másik népcsoportba bizonyos identitáselemek vagy a teljes etnikai identitás feladásával. A legkönnyebben a saját nyelvi kultúra feladása történik meg. Például a tömeges jellegű kivándorlók egyénileg és közösségekben is önként törekednek arra, hogy minél gyorsabban betagozódjanak a befogadó nemzetbe, ezért igyekeznek minél gyorsabban átvenni annak nyelvét és kultúráját. A folyamat időt vesz igénybe. Leghamarabb a nyelvet sajátítják el, mert a társadalomban való boldogulás e nélkül lehetetlen, majd fokozatosan gyakorolni kezdik a helyi szokásokat is. Legkésőbb a származási identitásukat hagyják el, amely azért őrződik meg egy-két generáción keresztül, mert a születési kultúra kohéziós elemei (anyanyelv, vallási és közösségi szokások) a személyiség konstruktív elemeiként tovább élnek mindaddig, amíg az új kulturális elemek föl nem lazítják, el nem nyomják azokat. A harmadik generáció már csak gyengén őrzi szülei kulturális gyökereit. Mindez tömeges kivándorlások, nagy háborúk, forradalmak, rendszerváltozások után, vagy mély gazdasági válságok idején történik. A magyar, lengyel, olasz, román, görög, török stb. emigrációk ilyenek voltak. Az első és második generáció még megőrzi nyelvi identitását, de a későbbiek már csak a származási identitásuknak adnak hangot.

Az etnokonvergencia sajátos esetben a rasszizmus vagy az etnikai konfliktusok miatt következik be. Ezek elkerülése végett a kisebbség igyekszik alkalmazkodni a többséghez.

Makroszociális szinten hatalmi eszközök bevetésével történik a transzkulturáció. Ilyen következhet be például más népek leigázásakor vagy a történelmi

határmódosítások következtében, amikor népek, nemzetek vagy kisebbségbe került nemzetrészek feladják saját kulturális identitásukat, és átveszik a többségi nemzet kultúráját. Az állam mint az erőszakot legitim formában gyakorló szervezet képes az ennek megfelelő kényszerítő eszközök megteremtésére (törvények, intézmények).

Az új kultúrába való betagozódás két kérdést vet fel: a kényszerét és a szükségyszerűségét. A kényszer az új kultúra irányából hat. A spanyol conquistadorok Karib-térségi hódítása az „Indiák elpusztítását” jelentette. A spanyol hódítás eredményét Bartolomé Las Casas, az 1542-ben írt *Rövid beszámoló az Indiák elpusztításáról* című könyvében ez áll: „Hispaniola szigetén, ahol egykor több mint hárommillió ember élt, ma már kétszáz közülük származó sem él” (idézi Kéri é. n.: 183). A népesség ilyen mértékű fogyása (Kéri úgy saccolja, hogy 1492-ben az Antillák – Kubától Arubáig – lakóinak száma 100 ezer és 6 millió közé tehető, amit tudományosan bizonyítani nem lehet) valójában négy tényező következménye volt: a népi háború, a hurrikánok, a járványok és a csoportos öngyilkosság. A népfogyás, illetve a maradék túlélő népesség identitásvesztése és asszimilálódása (akik segítették Kolumbuszt, hogy felépítse az Újvilág szimbólumértékkel bíró erődjét, meghonosítsa a spanyol adminisztrációt és a spanyol nyelvi kultúrát) nemcsak feltétele, de eredője is volt a transzkulturációnak.

A szükségyszerűséget a társadalmi érvényesülés szándéka támasztja alá. Ebben a legfontosabb akadályozó tényezők: a nyelv nem ismerése, a vallás, a népi és vallási szokások, a népi kultúra és a mentalitás. Az eredeti kultúra feladását (dekulturáció) és az új kultúra felvételét belső kényszer diktálja, amelyet az egyén önszántából vállal. Amikor az idegen kultúrába való betagozódás egyedi szinten történik az alkalmazkodásért, *akulturációról*, amikor az egész közösséget érinti, tehát kollektív jellegű, akkor *asszimilációról* beszélünk (Ortiz 1995: 97–102).

2.5. Asszimiláció – monokulturalizmusra törekvés

Asszimilációról akkor szokás beszélni, amikor a többség valamely kisebbség beolvasztására, ezen keresztül láthatatlanná tételére törekszik. Individuális szinten nem jelenik meg problémaként, csak akkor válik problémává, amikor valamely közösség identitását érinti, veszélyezteti.

Székely János az asszimilációt két irányban ható fogalomként értelmezi: az egyén beletanul egy kultúrába és azt befogadja, azonosul vele és magáénak érzi, illetve egy nemzet tagjai körébe von egy idegent, aki ezen keresztül elveszíti másságát, betagozódik. „Valaki asszimilál egy másik kultúrát, s ezzel őt egy másik nemzeti közösség asszimilálja” (Székely 1995: 205). Az asszimilációnak ez a két formája – a kulturális és a nemzeti – akár önkéntes, akár kényszerített, nem zárja ki egymást.

Az asszimilációnak kétféle megítélése van: negatív és pozitív.

A *negatív asszimiláció* lényege szerint a nyelvi, etnikai, vallási és kulturális sokszínűség megszüntetésére irányuló politikai törekvés. Mint ilyen, erőltetett, erőszakolt politikai érdekérvényesítés. Célja a kisebbségi kultúrák elnyomása, bekebelezése, fölszippantása, eltüntetése, betagozása a többségi kultúrába. Leggyakrabban a nemzeti, nacionalista politika sajátos, exkluzionista megnyilvánulása, emiatt a fogalom tartalmát inkább negatív denotációja hordozza. Az asszimiláció negatív formája antidemokratikus és elítélendő. Egy állam nemzeti kultúrájának kohézióját és egységét azzal kívánja megerősíteni, hogy lemond a kulturális (nyelvi, vallási, etnikai) sokszínűségről, és egy monokolorisztikus kultúrát erőltet az együtt élő kisebbségekre.

A *pozitív asszimiláció* polivalens és plurális ideológiára épülő politikai cselekvés, amelynek célja a többségtől eltérő kultúrák tagjainak – legyenek őshonos kisebbségi csoportok vagy bevándorlók – elfogadása, értékelése, befogadása és társadalmi integrálása anélkül, hogy kulturális identitásukat fel kellene adniuk. A társadalomba való betagozódás a szociális és kulturális különbségek megszüntetését szolgálja, ezért – ideális esetben – önként vállalt és óhajtott. A választott haza két asszimilációs modellt kínál:

- ✚ a teljes azonosulás modelljét (totális azonosulás a befogadó kultúrával, ami akkor valósulhat meg, amikor a befogadó kultúra a faji másságot is elfogadja, vagy pozitívan diszkriminál) és
- ✚ a részleges azonosulás modelljét (gazdasági, jóléti, politikai és jogi egyenjogúságra való törekvés, de a kulturális, tehát nyelvi, vallási, mentalitás- és szokásbeli azonosulás elutasítása).

M. C. Waters és T. R. Jiménez (2005) szerzőpáros az Amerikába emigrált európaiak asszimilációs modelljében (amerikanizálódás) négy fokozatot különít el:

- 1) a gazdasági és társadalmi pozíció kivívása;
- 2) a földrajzi-területi elhelyezkedés és megoszlás;
- 3) a nyelvi készségek elsajátítása;
- 4) a egyes házasságok révén bekövetkező integráció (névválasztás és amerikai identitás).

Watersék asszimilációs modellje nem tartalmazza a természetes generációs beolvadást, amely abban mutatkozik meg, hogy a második-harmadik generációnál már csak a vezetéknev árulkodik (természetesen itt és most eltekintünk a fizionómiai adottságtól) az idegen eredetről.

3. A kulturális kohéziótól a kultúrák ütközéséig

El kell fogadnunk azt a tényt, hogy a kultúra *közösségi kohéziós funkciót* tölt be. A közösségi kultúra adja az illető népcsoport sajátos identitását, minthogy tartalmazza annak teljes metakulturális arzenálját. A metakultúrában foglalt hitek, szimbólumok, közösségi tudatelemek, amelyeket ha a lokalitáshoz kapcsolunk, a gyökereket képezik. Minden közösség annál jobban magára talál és annál jobban működik, minél erősebbek gyökerei, vagyis minél konszolidáltabb az identitása. A közösségi kohézió tehát nem valami absztraktum, hanem élő, organikus, „hagyományozott kollektív tudat, öntudat” (Székely 1995: 136).

Az uralkodó kultúrák – nemzetállami kultúráként vagy kultúrákként, vagy a nagy kultúrkörök vonatkozásában is – folyamatosan ki vannak téve annak, hogy más, eltérő kultúrákkal kerüljenek kapcsolatba. Ezek lehetnek:

- ✚ őshonos, kisebbségi kultúrák;
- ✚ idegen, jövevény kultúrák;
- ✚ alacsonyabb szintű, csökkent értékű kultúrák.

Minden kultúrátípus nyilván érvényesülésre törekszik, hiszen valamilyen szinten őrzi a kohézióját. A kulturális kohéziót – az összetartozás érzését – a relatív többség viszonylatában értelmezzük, és ez a relatív többség kisebb vagy nagyobb lokalitások szintjén létezhet, vagy megjelenhet.

A kultúrák több szinten és több formában kerülhetnek kapcsolatba egymással. A kultúrák érintkezése több problémát vethet föl, például:

- ✚ az uralkodó kultúrába való bevezetődés nehézségei (például a migráció során);
- ✚ a kulturális identitás őrzésének belső kényszere;
- ✚ a kultúraféltés az idegenektől és az idegen hatásoktól;
- ✚ a kollektív tudatosság, a metakultúrák érvényre juttatása;
- ✚ a kulturális kontinuum mint a hagyományőrzés megrendülése;
- ✚ a kivívott közösségi kulturális státus őrzése;
- ✚ kulturális státus megszerzésére való törekvés, legitimáció, intézményesülés;
- ✚ az agresszív expanzió, és a vele szemben megnyilvánuló ellenállás.

A felsorolt tényezők arra engednek következtetni, hogy a kultúrák találkozása ellenállást és konfliktusokat is eredményezhet.

A) *Ellenállás.* A nemzetállamok esetében az uralkodó nemzet képezi a relatív többséget. Az ott élő kisebbségi nemzetcsoportok is alkothatnak relatív többséget a régiók szintjén. Ők a többségi kultúra velük szemben megnyilvánuló spontán vagy erőszakos (a hatalom eszközei által is támogatott) expanzióját zaklatásként, fenyegetettségként élik meg, mert benne a közösségi kohézió gyengítésének szándékát érzik. Az ilyen típusú jelenséget *belső* kulturális expanzióknak nevezhetjük. Ennek nyilvánvaló célja az asszimiláció. A történelem sok példát szolgáltat erre. Minél erősebb a közösség kulturális kohéziója, annál hatékonyabb a védekezés. A kultúrák találkozása, érintkezése, expanziója, egymásba hatolása reflexszerű védekező magatartást ébreszt az uralkodó kultúra részéről. Az efféle magatartásnak az a célja és motivációja, hogy óvja a többségi kultúra kohézióját, a megtartó egységet.

Az etnikai alapú ellenállás eljuthat egészen az etnikai konfliktusokig. A '70-es években R. A. LeVine és D. T. Campbell (1973) *etnocentrikus szindrómáról* beszél az etnikai alapú konfliktuselmélet tárgyalásakor *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behaviour* című könyvükben. Etnocentrikus szindrómának az idegen etnikumokkal kapcsolatos viselkedésformák és attitűdök bonyolult rendszerét nevezték. Az etnocentrikus szindróma mindig megvan, de nem folyamatosan kerül felszínre. Alvó szindrómának neveznénk, mivel igen gyorsan és nagy intenzitással elő lehet hívni. Alszik, de nem mélyen, halkan megszólítva is felébreszthető, aktiválható. Az etnocentrikus szindróma alvó aktivizmus, mélyen emberi faji sajátosság. LeVine és Campbell szerint a saját csoport tagjainak viselkedési és viszonyulási reakcióival szemben más attitűdökkel reagálunk, mint az idegenekével szemben. Ez az, amiért az emberben „könnyen lehet indukálni” az ilyen alapú viselkedést. Csányi Vilmos a fent idézett szerzőpárosra való utalással több viselkedési formát és attitűdöt sorol fel. A kulturális sokszínűség szempontjából az alábbiakat emelnénk ki:

a) a saját csoporttal szemben:

- ✚ magukat erkölcsösnek és felsőbbrendűnek érzik;
- ✚ a saját csoport értékeit univerzálisnak és belsőleg adottnak tekintik;
- ✚ saját szokásaikat mint eredendően emberit fogják fel;
- ✚ magukat erősnek tartják;
- ✚ engedelmeskednek a saját csoport hatásainak;
- ✚ csoportjuk tagjaival együttműködnek;
- ✚ hajlandók a csoport tagjai maradni;
- ✚ hajlandók harcolni és esetleg meghalni a csoportért;

b) az idegen csoporttal szemben:

- ✚ az idegen csoportot megvetendőnek, erkölcstelennek és alsóbbrendűnek tekintik;
- ✚ az idegeneket gyengének tartják;
- ✚ az idegen csoporttól megfelelő szociális távolságot tartanak;
- ✚ az idegen csoportot gyűlölik;
- ✚ nem működnek együtt az idegen csoport tagjaival;
- ✚ nem engedelmessé válnak az idegen hatóságoknak;
- ✚ nem hajlandók az idegen csoport tagjaivá válni;
- ✚ nem hajlandók harcolni és meghalni az idegen csoportért;
- ✚ háborúban erkölcsös dolognak tartják az idegen csoport tagjainak megölését;
- ✚ az idegen csoport mint rossz példa szolgál a gyermeknevelésben;
- ✚ a különböző problémákért az idegen csoportot vádolják; félnek, és nem bíznak az idegen csoportban (Csányi 2003: 55–56).

B) *Konfliktus*. A '90-es évek elején jelent meg Samuel P. Huntington *A civilizációk összeütközése (The Clash of Civilizations?)* című írása, amelyben miután elemzés alá veszi a történelmi és kortárs történelmi eseményeket, azt a gondolatot fogalmazza meg, hogy a modern, globalizációra törekvő, ám arra még metakulturális szempontból föl nem készült világ új helyzetbe hozta magát, amelyben már nem a nemzetállamok kerülnek egymással szembe, ahogy az a 20. században történt, hanem a kultúrák. A kultúrák a történelmi változások következtében azok okozataként migrációra kényszerülnek. A 20. század során több ilyen migrációs hullám is bekövetkezett. A tömeges migráció európai vonatkozásban több nagy történelmi eseményhez kapcsolódik: az első a század elején az első világháborúhoz társul, amelynek következtében átrajzolódott a világ térképe, megszűntetvén a nagy birodalmakat (de nem a birodalom eszméjét is), és létrehozván a birodalmak testén kialakuló nemzeti utódállamokat. Ezzel a modern társadalmak fejlődésének új szakasza indult útjára. A birodalmak felbomlása nemcsak politikai, hanem társadalmi, erkölcsi és életviteli módosulásokat is eredményezett. Minthogy a birodalom eszméje tovább élt, elkerülhetetlen volt a második világháború, amely a második nagy migrációs hullámot generálta. A közép-európai nemzetállamok (magyar, cseh, lengyel) antikommunista ellenállásának szimbólumaivá vált magyar '56-os forradalom, a '68-as prágai

tavaszi, a '80-as lengyel szolidaritás mozgalom kisebb-nagyobb migrációs hullámokat indított el Nyugat felé. Az utolsó nagy migrációs hullámot az 1989. utáni változások indították el, amelyet a kommunizmus bukása nyomán kialakult szabad világ és az Európai Unió különböző egyezményeiben lefektetett eszmék tettek lehetővé. A migráció tulajdonképpen folyamat, hiszen a tőkés termelésre való áttérés nyomán keletkezett társadalmi szükségletek és feszültségek csökkenésének egyik lehetséges módja a munkaerő migrációja volt a szegényebb régiókból a fejlett ipari régiók felé. Ekkor még a migráció nem vetette fel a 20. századi migrációkra érvényes problémákat. Huntingtonra utalva Tirykian úgy fogalmaz, hogy a kortárs világban „a nyugati (Japánt is magába foglaló) modernizált, gazdasági bőségben, ám demográfiai szűkösségben élő civilizáció kerül szembe a 'többivel' (*the West and the rest*), főként a népes iszlám és konfucianus civilizációkkal” (Tirykian 1996). De lássuk, miként magyarázza a konfliktusok eredetét Tirykian. Szerinte az ellentétet a „*metakultúrák ellentétében*” kell keresni. Metakultúrának nevezzük azokat a nagy kultúrákat, amelyek rendszerint átfogják a nemzeti kultúrákat. Ilyennek tekinthető például a keresztény kultúra, az iszlám kultúra, az ázsiai kultúra, a nyugati típusú kultúra stb. Olyan esetben, amikor valamely nemzet kultúrája önálló kulturális szemléletet képvisel, metakultúráként nyilvánulhat meg. Például a kínai kultúra, a japán kultúra, a hindu kultúra stb. A metakultúrák saját konzerválásukra törekszenek, miközben „interaktívak, és kölcsönösen áthatják egymást”, mi több, „versengenek térért, hívekért és intézményekért.” A metakultúrák versengése és térkövetelése szükségszerűen ellenállást, illetve konfliktust hozhat létre, minthogy mindegyik metakultúra mélyen beágyazódik az emberek és társadalmak tudati és érzelmi világába, és legitím léttel bír. Legitimitásuk megkérdőjelezése vagy megnyilvánulhatóságának akadályozása érzelmi attitűdöket hozhat mozgásba, amelyek kognitív eszmékben vagy ideológiákban megfogalmazódva terjednek, manipulálnak és sarkallnak, tehát cselekvésre készítetnek. Tirykian okfejtésében fontos momentum a kultúrák (civilizációk) világhoz való viszonyulásának kérdése, hiszen – véleménye szerint – a konfliktus eredője pont a civilizációs/kulturális karakter erősen eltérő volta. A civilizációs/kulturális karaktert mindenekelőtt a metakultúra hordozza, amelyet erősen meghatároznak a vallási tanok és rituálék által közvetített tartalmak és attitűdök. A fejlett nyugati civilizációt a keresztény metakultúra jellemzi, amelyben az áldozatiság, az önmegtagadás, az altruizmus és a mártírság nemcsak magatartásminták, hanem szimbólumok és értékek is. Benne a szeretetközpontú jelen és jövőkép intézményesül az istenképeség, a közösség és az egyház körül. A szellemi értékek kardinális értéket képviselnek. Ebben az alapkultúrában – különböző hatások miatt – más metakultúra-rétegek is kialakulnak, mint például a *gnosztikus*, amelynek alapelve az, hogy az ember „felszabadulást csak az intézményesített intellektualizmus valamely formájával (jogi és

oktatási intézmények útján) lehet elérni” és a *pogány*, mely „nem a megváltásra irányul”, hanem az „e világi közösségi életre”. A keresztény metakultúrával kerülhetnek szembe (összeütközésbe) ezek az utóbbi, a kereszténységétől eltérő, más típusú metakultúrák, amelyek egyaránt hordozhatnak világvallási vagy primitívebb identitáselemeket is, de nem simulnak a keresztény metakultúrába. A migráció lehetőséget teremt arra, hogy a nem keresztény metakultúra megerősödjön, ami veszélyérzetet ébreszt.

Tirykian nyilván Huntington civilizációs konfliktuselméletét magyarázza és értelmezi. 2001-ben már tapasztalható valóságként jelenik meg, amikor az AEÁ-kat terrortámadás érte. Azóta a multikulturalitás értelmezésében óvatosabbaknak kell lennünk, mert a multikulturalitás – noha időszerű, elkerülhetetlen és valóságos társadalmi jelenség – sokkal bonyolultabb társadalmi kérdés, mint korábban gondolták volna. A nevelésre hárul ennek a kérdésnek a valóságos megoldásáért való ügyködés lokális, regionális és globális szinten. Ehhez nem elég a politikai akarat, a deklaratív politizálás, tenni kell érdekében.

Összefoglalás

A multikulturalizmus modelljei

I. Történelmi multikulturalizmus

- ✚ egy nemzeti államkeretben évszázadok során egymás mellett élő, de alá-fölé rendelt státuszukat váltogató kultúrák
- ✚ egy föderatív típusú államkeretben szimmetrikusan egymás mellett élő kultúrák

II. Transzkulturációs modell

- ✚ az őslakosság kultúrájának felszámolása (kulturális intolerancia)
- ✚ az őslakosság kultúrájának lebecsülése, eljelentéktelenítése és enklavizálása (rezervátumkultúra) és a magasabb rendű kultúra elterjesztése

III. Individuális és tömeges migrációs modell

- ✚ erőszakos asszimiláció
 - identitáskonzerválási törekvés és ellenállás
- ✚ önkéntes asszimiláció
 - akkulturáció és dekulturáció (hátrányok leküzdése és felzárkózás)

IV. Globalizációs modell

- ✚ multinacionális gazdasági terjeszkedés
 - kooperációs kényszer és kooperációs készségek fejlődése
- ✚ a világrendből eredő kölcsönös függőség, a függetlenségre törekvés el-
lentéte
 - technológiai függőség
 - nyersanyagfüggőség
 - energiafüggőség
 - információfüggőség
 - humán erőforrás-függőség

A globalizáció implikációi:

- ✚ kulturális pluralizmus
 - multietnicitás
 - soknyelvűség
 - vallási sokféleség
 - mentalitásbeli sokféleség
 - sokféle értékazonosulás
 - sokféle érdekorientáció
 - sokféle kulturális rétegződés
- } → PROBLÉMÁK

A globalizációval járó multikulturalizmus problémái:

- a) A befogadók szempontjából
- konkurrencia
 - a munka piacán
 - a szociális elosztásban
 - a kulturális státuszban
 - szakszervezeti kohézió
 - félelem és veszélyérzet
 - frusztráció
 - idegenellenesség

- b) Idegenek szempontjából
- kötődés az anyakultúrához
 - nyelvi identitás őrzése
 - egynyelvűség
 - idegenségérzet (mellőzöttség, diszkrimináció, másodrendűség)
 - kiszolgáltatottság-érzet

A kulturális kohézió gyengülése – a probléma kezelése:

- autentikus, érvényes és hatékony multikulturális oktatás és nevelés, a közösségek igényeinek és a társadalmi céloknak a figyelembevételével
- a multikulturalizmus értékeinek és normáinak közvetítése a teljes oktatási rendszerben
- a társadalmi kontroll pártatlansága.

A multikulturális oktatás célja és feladata:

- más népek kultúrájának megismerése (kölcsonös felelősség)
- más kultúrák tisztelete
- toleranciára való nevelés (a kiváltságtudat törlése)
- nyitottság (fogékonyság, jó szándék, bizalom)
- részvétel (többségnek és kisebbségnek egymás kultúrájával szembeni kölcsönössége)

Irodalom

Albert-Lőrincz Márton: *Törd a kígyó fejét. Iskolaiügy a vallásnevelés prizmjában keresztül a 20. századi Gyulafehérvári Egyházmegyében.* Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 2007.

Bassis, Michael S.–Gelles, Richard J.–Levine, Ann: *Sociology: An itroduction*, 4th ed., McGraw-Hill, Inc., New York, 1991.

Csath Magdolna: *Interkulturális menedzsment.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2008.

Csepeli György: *Szociálpszichológia.* Osiris, Budapest, 1998.

Durkheim, Émile: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.

Habermas, Jürgen: *A kommunikatív cselekvés elmélete (I–II.).* Szerk. Némedi D., Rényi Á., Somlai P., ELTE, Budapest, 1985.

Hitchins, Keith: *România 1866–1947.* Editura Humanitas, București, 1996.

- Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations?* 1993.
History.club.fatih.edu.tr/103 Letöltve 2010. feb. 28.
- Kéri András: *Indiánok világa*. Anno Kiadó, é. n, h. n.
- Krémer Balázs: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009.
- Kymlicka, Will: *Multicultural Citizenship*. Clarendon Press, Oxford, 1995.
- Nedelcu, Anca: *Fundamentele educației interculturale. Diversitate, minorități, echitate*. Polirom, Iași, 2008.
- Ortiz, Fernando: *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*. (Trans. Harriet de Onís), Durham, NC: Duke University Press, 1995.
- Parekh, Bhikhu: *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. Palgrave, New York, 2000.
- Salat Levente (ed.): *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2008.
- Smooha, Sammy: Types of Democracy and Models of Conflict Management in Ethnically Divided Societies. In: *Nations and Nationalism*, 2002, vol. 8, nr. 4., 475–503. p.
- Székely János: *A mítosz értelme*. Kriterion, Bukarest, 1985.
- Székely János: *A valódi világ*. Osiris – Századvég, Budapest, 1995.
- Tirykian, Edward A.: *Keresztény, gnosztikus, pogány*. *Lettre*, 23. szám, 1996 (Tél), <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00007/13tiry.html>. Letöltve 2010. feb. 12.
- Tocqueville, Alexis de: *A régi rend és a forradalom*. Atlantisz, Budapest, 1994.
- Ungvári Zrínyi Imre: A kultúraköziség vizsgálatának perspektívái és tematizálásának alapintenciói. In: *Az interkulturalitás – interdiszciplináris megközelítésben*. Szerk. Veress Károly, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2008, 11–37. p.
- Waters, Mary C.–Jiménez, Tomás R.: Assessing Immigrant Assimilation: New Empirical and Theoretical Challenges. *Annual Review of Sociology*. 2005, Vol. 31., nr. 1., 105–125. p.